

карзч. - 1850 - 1

Л. И. БРЕЖНЕВ

СОВЕТ СОЦИАЛИСТ
РЕСПУБЛИКАЛАНЫ
СОЮЗУНУ

КОНСТИТУЦИЯСЫНЫ

(БАШ ЗАКОНУНУ)

ПРОЕКТНИ ЭМДА АНЫ
БЮТЕУХАЛКЪ СЮЗЮНЮ
ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН

Бютеу къралланы пролетарлары, бирлешигиз!

Л. И. БРЕЖНЕВ

СОВЕТ СОЦИАЛИСТ
РЕСПУБЛИКАЛАНЫ
СОЮЗУНУ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫ
(БАШ ЗАКОНУНУ)

ПРОЕКТНИ ЭМДА АНЫ
БЮТЕУХАЛКЪ СЮЗЮНЮ
ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН

СССР-ни
тогъузунчу сайланган
Баш Советини
кёзюусюз джыйылгъан
джетинчи сессиясында
1977 джыл 4 эмда 7 октябрда
доклады эмда сёзю

К2Р24.-1850-1

Ставрополь
китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск, 1977

34 С (карач.)

Б 87

С русского на карачаевский язык перевели:
БЛИМГОТОВ М. Х., ЧОТЧАЕВ М. Б.

Печатается по изданию: Брежнев Л. И. «О проекте Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик и итогах его всенародного обсуждения. Доклад и выступления на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 4 и 7 октября 1977 г.» М., Политиздат, 1977.

Б $\frac{10202}{\text{М 159 (03) — 77}}$ без объявл.

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бѣлюмю, 1977

СОВЕТ СОЦИАЛИСТ РЕСПУБЛИКАЛАНЫ СОЮЗУНУ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫ

(БАШ ЗАКОНУНУ)

ПРОЕКТНИ ЭМДА АНЫ БЮТЕУХАЛКЪ
СЮЗУНУ ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН

*СССР-ни тогъузунчу сайланган
Баш Советини кёзюсюз джыйылгъан
джетинчи сессиясында
1977 джыл 4 эмда 7 октябрда
доклад*

Сыйлы депутат джолдашла!

Баш Советни бу сессиясыны аллында керти история-
лы магъаналы борч турады. Совет Социалист Респуб-
ликаланы Союзуну джангы Конституциясын алыргъа.

Биз джангы Конституцияны Уллу Октябрь социа-
лист революцияны 60-джыллыгъыны аллы бла алабыз.
Къралны джашауунда эки уллу событиени бир кёзюуге
тюшгени алай бош зат тюлдю. Аланы арасында байлам-
лылыкъ иги огъуна теренди. Джангы Конституция —
ол, алай айтыб къояргъа боллукъду, Совет къралны алт-
мышдджыллыкъ ёсюмюню бирге джыйылгъан итогуду.
Ол ачыкъ шагъатлыкъ этсди Октябрь баямлагъан идея-
ла, Ленинни осиятлары джашауда джетишимли толуб
баргъанларына. (Аплодисментле).

Конституцияны Баш Советде къараргъа салынган
проекти адамланы уллу коллективини кёбджыллыкъ
кючлю ишлеуюню джетишимиди. СССР-ни Баш Совети
къурагъан Конституцион Комиссиягъа сынамлы партия
эмда кърал къуллукъчула, ишчи классны, колхозчу эл-
лиле бла халкъ интеллигенцияны, бизни къралны кёб

миллетлерини келечилери киргендиле. Проектни джарашдыругъа белгили алимле, специалистле, кърал органла бла джамагъат организацияланы кьуллукъчулары кьошулгъандыла. Проектге КПСС-ни Ара Комитетини Пленумларында эки кере къралгъанды.

Бизни толу эркинлигибиз барды, деб келеди кълуме, Конституцияны хазырлау, сюзюу эмда алыу бла байламлы чыкьгъан магъаналы борчла социалист демократияны бютеу принциплерин джанлаусуз сакълауну тамалында тамам иги баджарылгъандыла деб айтыргъа.

I.

Бютеу хазырланыу ишни дараджасын къргозген зат Конституцияны проектин бютеухалкъ сюзюу болгъанды. Ол тёрт ай чакълы бирни баргъанды эмда бютеухалкъ сюзюу деген сёзге толу келишгенди. Бютеулей да анга джюз кьыркъ миллион адамдан аслам неда бизни къралны акъыл-балыкъ болгъан адамларыны беш этиб тёртюзюнден асламы кьошулгъанды. Халкъ тириликни аллай кьулачын бизни кърал бусагъатха дери билмегенди.

Бютеухалкъ сюзюуню баш политика итогу совет адамланы былай айтханларындады: хо, биз сакълагъан Баш Закон олду. (*Аплодисментле*). Ол тюз къргозеди бизни хорламларыбызны, бизни пюзюрлерибиз бла мурастарларыбызны, тюз белгилейди бизни эркинликлерибиз бла борчларыбызны. Джетишимлерибизни бегите, ол коммунизм ишлеуню мындан ары кенгертиуню перспективаларын ачады.

Проектни сюзюуге аталыб, предприятиеле бла колхозлада, аскер бёлекле бла адамланы джашагъан джерлеринде урунганланы миллион бла джарым чакълы бир джыйылыулары ётгенди. Ол пленумлада, профсоюзланы, комсомолну, кооператив бирлешликлени,

творчеству организацияланы активлери бла джыйылыуларында сюзюлгенди. Аны сюзюуге бютеу бизни партия кьошулганды. Тёрт джюз элли мингден артык ачык партия джыйылыу болуб, алада юч миллиондан артык адам сёлешгенди. Проектге бютеу Советледе кьаралганды, эл Советледен башлаб, союз республикаланы Баш Советлерине дери, неда бютеу бизни халкыны келечилери — эки миллиондан артык депутат. Ол форумланы хар бири Конституцияны проектин кьабыл кёргенди.

Эм ахырында, совет адамланы письмолары учсуз-кыйырсыз келиб тургандыла.

Патриотизм, бизни партия бла Совет властны политикасын исси джакълау, кьарамны кенглиги бла оюму тамамлыгы, кесинден эмда джолдашладан уллу излем — ма бу затладыла ол письмоланы асламысында айтылганла. Аланы авторлары, джыйылыугъа кьошулганлача, — тюрлю-тюрлю усталыкъланы эмда төлюлени, миллетле бла халкъланы келечилери, коммунистле бла партияда болмаганла — Конституцияны проектин керти иелеча толу сюзедиле, текстни игилендирир джанындан кеслерини оюмларын, аны бла бирге бизни джамагъатны джашаууну тюрлю-тюрлю жанларына тийишген оюмланы айтадыла.

Аллай сёлешинуле бла письмоланы юсунден сагъыш этиб, быллай оюмга келесе: алада социализмни онглу хорламы кёрюнеди—кесин кьралдан айырмагъан джангы адам кьрал, бютеухалк излемлени кесини энчи ишине санайды (*Аплодисментле*).

Эсибизге тюшюрейик, Октябрь хорлагъандан сора кёб турмай В. И. Ленин джегиучю кьуралыш бизге кёбчюлюкню бютеу кьраллыкъга толу ышанмагъанлыгын кьойганды, деб чертгенин. «Аны кьоратыу, — дегенди Владимир Ильич, — сынгар Совет власть

баджараллыкъ бек кыйын борчду, алай а ол андан да узакъ заманны эмда онглу тириликни излейди». (Чыгъ. толуджыйымы, 36-чы т., 184 бет).

Совет власть ол борчну баджаргъан да этгенди. Ол затха эм ачыкъ шагъатлыкъ джангы Конституцияны проектин сюзюуде урунганланы онглу тирилиги. Биз таукеллик эмда махтанмакълыкъ бла айтыргъа боллукъбуз: кесини къралыны Баш Законун чыгъаргъан керти да бютеу совет халкъ болгъанды. (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Эркинлик беригиз, джолдашла, СССР-ни Баш Советини атындан Конституцияны проектин бютеухалкъ сюзюуге къошулгъанланы хар бирине таза джюрекден бюсюреу этерге эмда бизни уллу Ата джуртубузну хайыры ючюн урунууда аланы бютеу барына джангы джетишимле, мындан ары да бизни социалист къралны ишине андан да тири къошулууну теджерге! (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Конституцион Комиссия бютеухалкъ сюзюу Конституцияны проектин иги огъуна игилендирирге, анга талай хайырлы къошакъны, кесгинлеуню эмда тюзетиуню къошаргъа мадар бергенин билдиреди.

Проектни формулировкаларын кесгинлеуге, игилендирнуге эмда алагъа къошуугъа аталыб, бютеулей да статьяланы бир къауумларын тюзетиуню юсюнден тёрт джюз минг чакълы айтым берилгенди. Ол тюзетиулеге эс бёлюб къараб, — алада, айхай да, бир оюмну къайтарылыб айтылгъаны да кёбдю — Конституцион Комиссия 110 статьяда тюрлениуле этерге эмда бир джангы статья къошаргъа теджейди. Комиссияны рекомендацыйалары депутатланы барысында бардыла. Мени борчум эм магъаналы ишлени юсюнден Комиссия берген айтымланы тюзлюклерин бегитиудю.

Эм алгъы бурун чертейим, келген айтымланы иги кесеге **социализмде урунуу маъанасы** дегенча баш ишни юсюнденди. Джалдашла Конституцияда бизни джамагъатны халисин, урунганланы джамагъатыча, ачыгъыракъ кѳргюзюрге дейдиле.

Бизни кѳлюбюзге келгенча, ол айтымны терен маъанасы барды. Совет джамагъат сынгар урунган классла бла социал къауумладан къуралыбды. Ол затны эсге ала, Конституцияны 1-чи статьясында былай джазаргъа деб айтылады: Совет бютеухалкъ кърал ишчилени, эллиле бла интеллигенцияны, къралны бютеу миллетлери бла халкъларыны **урунганларыны** интеллерни бла излемлерни баджарады. Аны бла бирге дагъыда бир айтымны алыргъа керек болур: Конституцияда СССР-ни сынгар политика тамалын, сынгар бизни экономика системаны тамалын белгилеб къоймай, **бизни къралны социал тамалын** да белгилерге. Аллай тамал бизде энди ишчи классны, колхоз эллиле бла халкъ интеллигенцияны бузулмазлыкъ союзуду. Аны юсюнден ачыкъ айтыргъа да керекди. (*Аплодисментле*).

Аны кибики джалдашла СССР-ни экономика системасыны тамалыны юсюнден статьяда формулировканы кесгиплерге, **аллай тамал кърал эмда колхоз-кооператив мюлк болгъанын ачыгъыракъ чертерге**, дегендиле. Ол тюздю. Производствону мадарларына социалист неликни айырылыб бу эки формасыдыла бизни халкъ мюлкню халисин эмда совет джамагъатны эки шох классха — ишчиле бла эллилеге — юлешинуюн белгилеген. Аллай кесгиплеу эсге алынганды.

Урунуу коллективлени ролю бла маъанасыны юсюнден айтылгъан статьягъа талай минг айтым берилгенди. Аланы авторлары Конституцияда урунуу коллективни борчлары бла эркинликлерни кенгирек белгилерге суйгенлерни айтадыла, артыкъсыз да бек произ-

водство бла социал ёсюмню планлау, кадрланы хазырлау бла ишге салуу, ишлегенлени урунуулары бла турмушларын игилендириу, аланы усталыкъларын кёлтюрюу, урунуугъа коммунист кёзден къараугъа юретиу дегенча затлада. Ол затха мюкюл болургъа керекди.

Урунуу коллективде, аны партия, профсоюз, комсомол организацияларыны ишинде джамагъатны бютеу джашауу кёрюнеди — экономика да, политика да, тин джашаулары да. Ол, кертиси бла да, сынгар бизни бютеу мюлк организмни ал башланнган ячейкасы болуб къалмай, политика организмни да ячейкасыды. Ол себеден урунуу коллективни юсюнден статьяны Конституцияны биринчи башында, бизни политика системагъа аталгъан башында, салайыкъ дегенле тюздюле.

Конституцияда, джамагъатха хайырлы урунуудан, къаллай да болсун, баш алыу социалист джамагъатны принциплерине келишмейди, деб айтылсын, деб мингле бла айтымла келгендиле. Адамла ишге келмей къалыучулары, урунмагъанлай хайыр табаргъа сюйгенлени айыбха кючлю джолукъдурургъа кереклисин излейдиле. Быллай тюз оюмланы джакъламазгъа боллукъ тюлдю.

Адамла халкъ хазнаны аяргъа, бизни кърал мюлкню — халкъны коллективли урунуууну хайырын, бютеу джамагъатны ёсюмню тамалын аяргъа борчлу болгъанларын Конституцияда энчи чертерге кереклисини юсюнден кёб джолдаш джазады. Ол ишни юсюнден урунганланы оюмларына мюкюл бола, Конституцион Комиссия Баш Законну ол затны хакъындан статьясына къошакъ этерге теджейди.

Айтылгъан эсгертиуге кёре, «Кърал эмда инсан» деген бёлюмню бир къауум статьяларын кесгинлеу да теджеледп. Алай бла мекамгъа эркинликни хакъындан статьяда, кёб излемлеге кёре, гражданны анга берилген мекамгъа аяулу къараргъа борчлу болгъаныны юсюн-

ден айтылады. Адамны сабийлени юретирге борчлу бол-
гъаныны юсюнден статьяда энди, **сабийле да борчлуду-**
ла ата-аналарына къайгъырыргъа, алагъа болушлукъ
этерге, деб чертиледи. Аллай къошакъланы юсюнден
айтымла сынгар къарт адамладан келиб къалмай, ол
бес ашхыды, кёб джаш адамдан да келгенни чертерге
сюеме.

Бютеухалкъ союзу проектни **социалист демократия-**
ны мындан ары ёсдюрюге аталгъан талай оюмун иги-
лендирирге мадар бергенди.

Кёб джолдаш, аланы нчинде тёбенни Советлени де-
путатлары да, Конституциягъа джангы статьяны —
сайлаучулары аманатларыны юсюнден статьяны кийи-
рирге теджейдиле. Аманатла джамагъатны кёб тюрлю
излемин баямлайдыла, урунганланы бир къауумлары-
ны эмда бютеу джамагъатны кесгин излемлерин кёрю-
зедиле. Ол себебден аманатланы толтуруу Советле бла
аланы депутатларыны ишлерини магъаналы кесегиди.
Къуру арт эки джылда сайлаучулары 700 мингден ас-
лам аманатлары толтурулгъанын айтыб кёйсакъ да,
джетишеди. Ол зат социалист демократияны керти ба-
джарылгъаныны бир юлгюсюдү. Ол себебден аманат-
ланы толтуруугъа депутатладан сора да предприятие-
лени, колхозланы, къурулушланы, учрежденнелени та-
мадалары да тыйыншысыча эс бёлюрге керекдиле.

Бизни къралны джашаууну демократиялы тамалла-
рын мындан ары ёсдюрюуню юсюнден урунганланы
оюмлу эмда тюз айтыуларыны талайын да эсге алыр-
гъа белгиленеди. Сёз ючюн, кёбле айтханча, эшта,
адам, джорукъдача, бир джолгъа эки Советден артыкъ-
гъа сайланыргъа болмайды, деб джазаргъа керек бо-
лур. Ол зат бизни кърал органлагъа джангы кючлени
келирине, кърал оноугъа башчылыкъ этгенлени аслам
этерге болушурукъду.

Сиз басмадан билгеннгизча, бютеухалкъ сюзюуюнү кёзюуюнде адамла Советлеге сайланыргъа къаллай бир джыл толгъанындан сора боллукъларыны юсюнден уллу дискуссия ачылгъанды. Проектни 18 джыллары толгъан адамлагъа бютеу Советлеге сайланыргъа эркинлик берген статьясы кенг джакълыкъ табханды. Алай а ол марданы 21, 23 неда таб 30 джыл бла белгилерге деген айтымла да болгъандыла.

Конституцион Комиссия, ол ишге къарай, депутатлагъа кандидатланы теджеген урунуу коллективле, джамагъат организацияла аланы болумларын не джаны бла да сюзгенлерин, алагъа уллу излем салгъанларын эсге алгъанды. Ол зат Советлеге сынгар тыйыншлы, тынч болмагъан депутат борчларын иги толтурургъа къолларындан келлик джолдашла сайланыргъа боллукъларыны гарантиясыды. Бизни джаш тёлую ара-сында уа, иги да дейсе, аллай адамла аз тюдюле. Ол себебден бютеу Советлеге сайлар ючюн, СССР-ни Баш Советинден къалгъанлагъа, джыллыкъ цензни 18 джылда белгилерге боллукъ болур. СССР-ни Баш Совети бютеукърал магъаналы джууаблы бегимле алгъаны себебли, анга сайланыргъа адамлагъа эркинлик 21 джыл толгъандан башлаб берирге боллукъ болур эди.

Сёлешнуле бла письмоланы танг кесегинде, башчылыкъ этиую органлары бла башчылыкъ этген адамланы Советле бла джамагъатны аллында джууаблылыкълары бла отчёт бериу принципни джашауда андан да къатыракъ баджарыргъа керекди, деген оюм айтылады. Исполкомланы, депутатланы эмда сайланган башха къуллукъчуланы, Советлени аллында кирик, урунуу коллективле бла адамланы джашагъан джерлеринде джыйылыуларыны аллында да кёзюую бла отчёт бере турлукъларыны юсюнден борчларын айтыб, тыйыншлы статьялада керти да эсге алыргъа боллукъду.

Ахырында, кёбле депутатланы запрослары бла адам-
ланы оюм айтыуларына къарау джорукъну, башчы-
лыкъ этген кзуллукучуланы законну бузгъанлары
ючюп, урунганланы критика эсгертиулерине тюз къа-
рамагъанлары ючюн джууаблылыкъларыны юсюнден
статьяланы формулировкакаларын кесгинирек айтыргъа
деген оюмну билдиредиле. Комиссия ол затны тыйынш-
лы статьяда чертерге боллукъгъа санайды.

Энди кърал органланы къралыулары бла ишлерини
хакъындан тюзетиулени бир къауумуну юсюнден.

Талай джолдаш кеслерини территорияларында эконо-
мика эмда социал ёсюмню комплексли халда баджа-
рыуда союз эмда автоном республикала бла тёбенниги
Советлени эркинликлерини юсюнден кесгиширек ай-
тылырын тилейдиле. Ол зат бла келиширге боллукъду.
Конституцияда тыйыншлы санагъатланы болуму ючюп
министерствола бла ведомстволаны джууаблылыкълары-
ны хакъындан кереклисича кесгин айтылады. Бир
белгили территорияда ишни байламлылыкъы бла коор-
динациясын, предприятиеле бла социал-культура учреж-
дениелени ёсюмюн комплексли баджаргъан тёбенниги
органланы да, аланы бойсунмакълыкъларына къара-
май, борчларыны юсюнден алай ачыкъ айтмакълыкъ
эшта, тюз боллукъду.

Адамла излегенлерине кёре талай башха статья да
кесгинленеди, сёз ючюн, министерствола бла кърал ко-
митетлени, властын тёбенниги органларыны компетен-
циясыны, сюдию, арбитраж бла прокуратураны юсюн-
ден статьяда.

Сюзюуге кюшулгъанла Конституцияны проектине
СССР-ни ленинчи тыш политикасыны муратлары бла
принциплерини юсюнден иш этиб джарашдырылгъан
баш кюшулгъанын бир аууздан алгъышлагъандыла.
Ол баш бла байламлы, Совет Союз бютеулей эмда толу

саутсузланыуу болдурууга тырмашады, деб кшошар-
га айтылганды. Ол, иги да дейсе, тюздү. (*Аплодис-
ментле*).

Конституцион Комиссия Баш Советге, редакцион
тюзетиуленн айтмай, Конституцияны текстине джюз бла
элли чакълы тюзетиу бла кесгинлеу этерге теджейди.
Кертисинде аллай джол бла андан эсе талай кере кёб
адамны айтхан оюму эсге алынныкъды. Адамланы
урунургга борчлулукъларыны юсюнден статьяга бир
тюзетиу этюнуу хакъындан онла бла минг бирча ай-
тымны берилгенин айтсакъ да, джетишеди.

Аны бла бирге, джолдашла, берилген айтымлада
Комиссия тергеуге алалмагъанла да бардыла.

Сёз ючюн, граждaнладaн бек кёбле бизни закон
чыгъарыуубузда болмагъан тюрлю-тюрлю джорукъла-
ны Баш Законнга кийириб, аланы Конституцион да-
раджага кёлтюруге, дейдиле. Былайда — тёбеннги
Советлени сессияларын бардырыуу кесгин болджал-
лары да, депутатланы отчёт бериу кёзюулери да, баш-
чылыкъ этген бир къауум органны полномочиелери да,
джорукъ бузууу тюрлю-тюрлюлерине санкция бериу
да.

Кёбле аланы иш уастоклары джангы Конституция-
да толуракъ ачыкъланнгын кереклиге санайдыла. Ол
себебден бек кёб айтым барды аны текстинде конкрет-
ли мадарланы сагъыныргга деб, сёз ючюн, мюлк джа-
шауу право джаны бла джарашдырыуу игилендириу-
ну юсюнден, тегерекдеги табигъатны сакълауу юсюн-
ден, темир джолланы ишин игилендириуу юсюнден,
саулукъ сакълау, окъуу системаланы мюлк-техника ба-
засын ёсдюрюу юсюнден, д. а. к.

Ол айтымла бары да, джолдашла, психология джа-
ны бла ангылашынадыла эмда асламысына, эшта, тюз
болурла. Алай а Конституция — ол къралны Баш За-

конуду. Ол сынгар баш, принципи болумланы бегите-
ди, ала, тюзюнлей джюрютюле, аны бла бирге закон
чыгъаргъан башха актлада ачыкъланадыла эмда кон-
кретли боладыла. Ол болумланы тамалында эмда ала-
ны ёсдюрюу джаны бла, кереклисине кёре, законла бла
джорукъла, къысхача айтсакъ, хар кюнню закон чыгъа-
рыу, джарашдырыллыкъдыла эмда игилениндиле. Со-
ра ол ишни бардыргъан заманда Конституцияны про-
ектин сюзген кёзюде айтылгъан кёб конкретли оюмла-
гъа, тыйыншысыча къараб, эсге алыргъа керекди. Таб-
лыкъ тюшген бла айтыб къояйыкъ, саулуку сакълау
ишни юсюнден бусагъатда Ара Комитетде халкъ сау-
лукъну сакълауну игилендириуну комплексли мадар-
ларыны хакъындан бегимни проектин къарала турады.
(Аплодисментле).

**Конституцион Комиссия тамалы бла тюзге санама-
гъан айтымланы юсюнден да айтыргъа эркинлик бер-
гиз.**

Бир къауум айтымла керти да алгъа чабадыла, джа-
нгы Конституция — коммунизмни тюл, ёсюмлю болса
да, социалист къралны Баш Законуду. Бизде «Хар ким-
ден — болумуна кёре, хар кимге — кыйынына кёре»
деген социалист принцип джюрюйдю. Экономика ёсюм
бла адамланы ангыларыны бусагъатдагъы дараджа-
сында аны юсю бла секириб кетерге мадар джокъду. Ол
себебден, сёз ючюн, барына да бирча хакъ эмда пенсия
телеуну кюшууну юсюнден неда аланы мардаларын
сынгар урунуу стажны тамалында, ишчилени квалифи-
кациялары бла аланы ишлерини агъачына къарамай,
белгилеуну юсюнден берилген айтымланы алыныргъа
мадарлары джокъду.

Аны кирик болушлукъчу мюклени къоратыргъа
неда кючлю мардаларгъа деген айтымла да болгъан-
дыла. Ёзге белгилиди урунууну ол формасы эксплуата-

ция бла байламлы болмагъаны, бизни экономикада хайырлы магъананы тутханы. Ол себебден, биз акъыл этгеннге кёре, Конституцияда кърал бла колхозла болушлукъчу мюлкню джюрютюуде гражданлагъа себеб береди, деб чертерге кереклисин айтхан джолдашла тюздюле. Алай а, болушлукъчу мюлкге къраршчы айтханланы къайгъылы этген, бир да ишексиз, ол мюлкню болгъаны тюлдю, аланы спекулятив халда хайырландырылгъанларыны тубегениди, не медет, ол зат а барды. Былайда уа тыйыншлы кърал органла къарауулдукъ этерге, алагъа Конституция берген эркинликни къаты баджарыргъа, гражданлагъа берилген джер участкала оюмлу, джамагъатха хайырлы джюрютюлюклерине эмда болушлукъчу мюлк бла энчи урунуудан тюшген хайыр социализмни принциплерине къалай келишгенлерине къаты къарауулдукъ этерге керекдиле.

СССР-де, белгилисича, адамланы джангы историйлы бирлиги — совет халкъ къралгъанды. Бир къауум джолдашла, тюзю, ала бек аздыла, ол затдан терс оюм этгендиле. Ала Конституциягъа бир совет миллет деген оюмну кийирейик, союз эмда автоном республикаланы кърутайыкъ неда союз республикаланы СССР-деп чыгъаргъа эркинликлерин, тышхы иш джюрютюуге эркинликлерин сыйырыб, аланы суверенитетлерин тамам мардалайыкъ, дейдиле. Миллетлени Советин джабайыкъ да, бир палаталы Баш Совет кърарайыкъ, деген айтымла да ол халда барадыла. Аллай айтымланы джангылыкълары ачыкъды, деб келеди кълюме. Совет халкъны социал-политика бирчалыгъы миллет башхалыкъланы къорагъанларын бир да белгилемейди. Ленинчи миллет политиканы джанлаусуз бардыргъаныбызны себебинден биз, социализм ишлеб, аны бла бирге — миллет ишлени джетишимли баджаргъанбыз. Совет халкъланы шохлугъу бузулмазлыкъды, коммунист кърулушну

процессинде аланы джуууклашыулары, аланы тин джа-шауларыны бир-биринден байыныулары джанлаусуз барады. Ёзге биз кьоркьуулу джолгъа турлукъ эдик, миллетлени джуууклашыуларыны объективли процес-син джалгъан халда кызыу бардырыб тебресек. Ол затдан сакъланыргъа кереклисин В. И. Ленин къаты айтханды, биз да аны осиятларындан джанларыкъ тюл-бюз. (Аплодисментле).

Советлени эркинликлерини болджалын эки джыл бла джарымда мардалагъан статья да тири сюзюуню чыгъаргъанды. Депутат кесини борчларын иги билиб бошар эмда хайырлыракъ ишлер ючюн, ол болджалны беш джылгъа белгилерге деген кёб айтым берилгенди. Алай а ол зат Советледе къралгъа оноу этюню школун ётген уруниганланы санын иги огъуна кысхартырыкъ эди. Эки джыл бла джарымгъа сайланиган депутат иги ишлей эсе, сора аны кандидатурасын экинчи кере те-джерге не зат тыйгъыч болады? Ол зат, айтыб кьояр-гъа, этилген да этеди: депутатланы джарымындан ас-ламы экинчи кере сайланады, ол зат Советлени ишле-ринде байламлылыкъны сакъларгъа болушады. Ол се-бебден бу статьяны тюрлендирирге керек тюлдю, деб келеди бизни акъылыбызгъа.

Кърал функцияланы партия органлагъа берирге, КПСС-ни АҚ-ни Политбюросуна закон чыгъарыучу власть берирге деген, д. а. к. письмола да келгендиле Конституцион Комиссиягъа. Ол айтымла терен джангы-лычдыла, бизни джамагъатда партияны магъанасын ангылауну къатышдырадыла эмда Совет власты ор-ганларыны магъаналары бла функцияларын тюшюре-диле.

Бизни партия, башчылыкъ этген партия болуб, В. И. Ленин башчылыкъ этген сегизинчи съездде огъуна, ол кесини бегимлерин «Совет органланы юсю бла **Совет**

Конституцияны чеклеринде» бардыргъанын айтханды («КПСС съездлени резолюциялары бла бегимлеринде, АК-ип конференциялары бла Плепумларында, II т., 8-чи чыгъарылгъаны, 77 бет), Советлени ишлерине башчылыкъ эте, ол аланы оркун толтурмайды, партия эмда кърал органланы функцияларыны чеклерин айырады. Ол ленинчи принцип КПСС-ин Уставында белгиленилгенди эмда партияны арт съездлерини бегимлеринде джангыдан чертилгенди. Биз аны джангы Конституцияда да кѳргюзейик деб айтабыз.

Кърал джашауну ишлерини хакъындан кесини джолун партия Советлеге сайланган эмда кърал органлада кѳуллукъ этген коммунистлени юсю бла бардырады. Ол кесини эм магъаналы борчларыны бирине Советлени властын не джаны бла да бегитиуню эмда иги джарашдырууну, социалист демократияны мындан ары ёсююне къайгъырууну санайды. Ол принциплени джолну тутабыз биз, мындан ары да тутарыкъбыз. (Аплодисментле).

Джолдашла, джангы Конституцияны проектин сюзю асламысына аны текстини кесин тинтиуден тышына чыкыгъанды. Ол бизни джашауну совет адамланы къайгъыртхан эм магъаналы ишлерини хакъындан ачыкъ, керти да бютеухалкъ сѳлешиуге бурулгъанды. Урунганланы коллективлери эмда башха-башха адамла кърал органла бла джамагъат организацияланы ишлерини тюрлю-тюрлю аспектлерини юсюнден тюз, кѳбюсюне кючлю критика эсгertiуле айтхандыла, ишни игилендирлик, болгъан кемликлени кѳоратырыкъ мадарланы теджегендиле.

Кѳб письмола тунеядство бла, урунуу мизамны ачытукъум бузуу бла, ичкичилик бла эмда бизни социалист джашауну халисине чюйре келген, джамагъатха

къаршчы келген затла бла кюрешни кючлендирирге чакъырадыла. Урунганланы ол къаджыкъмай излеулери-
ринден кърал эмда джамагъат организацияла барысы
конкретли оюмла этерге керекдиле.

Бир къауум письмолада бир-бир къуллукъчуланы
кеслерини тутхан ишлери бла осал тукъум хайырлан-
ганларыны, джалгъан затла къошуу бла къралны ал-
дагъанларыны, ётюрюкню юсюнден джазылады; улху-
чулукъну, урунганланы излемлерине джан аурутмай.
ат башындан къарауну, критика ючюн къыйнауну юсюн-
ден билдириледиле.

Чертерге сюеме, джсдашла, аллай билдириуле,
терслиги болгъанланы законну бютеу къатылыгъы бла
айыбха джолукъдурууну да айтыб, аланы юсюнден ке-
рекли мадарла этилир ючюн, тамамлы тинтиледиле.

Саулай да алыб айтсакъ, джорукъ бузулгъан джер-
де тыйыншы мизам салыу — производства, кърал
эмда джамагъат джашауда мизам салыу — ол зат
бизни джамагъатны ёсюмюнде уллу резервди. Урунуу-
да бошбоюнлукъ, социалист мюлкню чачыу, иште эмда
адамлагъа ат юсюнден бюрократ кёз бла къарау деген-
ча затланы къурутуу бизни къралны алгъа джюрюшюн
дженгил этерикди, бютеу халкъны джашауун игилен-
дирликди. (Аплодисметле).

Кёб письмо бла сёлешнуледе халкъ контрольную мын-
дан ары да кючлю этну бла игилендириуню юсюнден
айтылынады. Тюздю ол. СССР-ни халкъ контрольную
юсюнден джангы Конституцияда кёргюзюлгенича, За-
кон чыгъарыу ол иште бек джарарыкъды.

Бир къауум письмоланы авторлары джамагъатны
насыбы ючюн кёб заманны халал эмда хайырлы урун-
ганланы, производствону алчыларыны отпускларын
узун этиуню къызындыргъан системасын чыгъарыргъа

карзч. - 1950

тыйыншылы кёредиле. Аны бла биргелей иш заманлары: бош ашыргъан, джалкъаулукъ этген, ишден джанлагъан адамланы уа отпускарлары кысхартыргъа деген сюмну береди. Эшта, урунуу бла социал ишлени юсюнден Комитет эмда башха ведомствола, аны киби ВЦСПС отпускарлары системасын хазырлагъан саягъатда ол оюмлагъа эс бёлюрге керекдиле, аны бла биргелей ол ишде къарнаш къаралланы практикасына да къараргъа тыйыншылды.

Биз анылагъан бла, Уллу Ата джурт къазауатны ветеранларыны, урушлагъа къошулгъанланы, аланы арасында бюгюнлюкде пенсияда болгъанланы да джашау болумларын мындан ары да игилендириуню юсюнден оюмла эсге алыныргъа тыйыншылдыла. Уллу Ата джурт къазауатны ветеранларыны юсюнден тохтаусуз къайгыра, партия бла Совет къарал ол ишде аз зат этмегендиле. Бизни Ата джуртубузну азатлыгъы бла баш эркинлигин эм къыйын къазауатда къоруулагъанланы джашаулары иш этерге къошакъ мадарла табаргъа боллукъмуду? Мени сартын, боллукъду. *(Кёбге баргъан аплодисментле).*

Аны киби ана тиширулагъа къошакъ льготала беруню юсюнден оюмла айтыладыла. медицина болушлукъну игилендириуню, мекамланы кесгин мизам бла юлешиуню эмда башха ишлени юсюнден кёлге келген затла айтыладыла. СССР-ни Министрлерини Совети ВЦСПС бла бирге ол оюмлары баджарыр джаны бла бизни бюгюнню ресурсларыбызны эмда къолдан келликни кесгин типтиб, аны юсюнден СССР-ни Баш Советини Президиумуна билдирирге керекди, деб келеди кёлюме.

СССР-ни Конституциясыны проектин бютеухалкъ сюзюу бла байламлы Конституцион Комиссия айтыргъа тыйыншылы кёрген баш затла ма быладыла, джолдашла.

II.

Депутат джолдашла! Бизни джангы Конституция-бызны проекти бла аны бютеухалкъ сюзюлююу саулай дунияны эсни кёб заманнга бёлдюрюб тургъанды. Ол сюзюу, бютеухалкъ сюзюу болуб къалмай, таб халкъла арасы сюзюу болгъанды, дерге да джарарыкъ болур, эшта. Бу затда биз бюгюннгю дунияда социализмни уллу магъанасына энтда бир шагъатлыкъны кёребиз. (*Аплодисментле*).

Джангы Совет Конституцияны проектин **социализмни къарнаш къралларында бизни шохларыбыз** кенг сюзгендиле эмда исси джакълагъандыла. Ала ол затха уллу эс бёлюу эмда излем бла къарагъандыла, джолдашлыкъ эмда тутхучлу халда къошулгъандыла. Ала аны деменгили тинтгендиле, кеслерини энчи сынамларын да билдиргендиле. Аны ючюн биз алагъа терен бюсюреу этебиз. (*Аплодисментле*).

Конституцияны проектине социализмни къралларыны басмасы уллу эс бёлгенди. Ол аны дуниягъа «социализмни юсюнден эмда адам улуну тамблагъы юсюню юсюнден кертиликни» келтирген документге, «коммунизмни ишлеуню эпохасыны манифестине» санагъанды. Бизни ётгюр джолдашларыбыз — социалист шохлукъну къралларыны башчылары — кеслерини къралларыны ёсюнюю перспективаларын ачыкълауда проектни уллу магъанасы **болгъанын чертгендиле**.

СССР-ни джангы Конституциясыны проектини текстинде къарнаш къралланы конституцияларындагъы шартла да белгили халда ачыкъланганларын, аны кибики аланы конституциялары да алгъыннгы совет законланы сынамларын кеслерине джыйышдыргъанларын суюнюб чертедиле социалист къраллада. Алай бла социалист кърал къуралышны коллектив сынамы джыйылады.

Джангы Совет Конституцияны проектине уллу эс бё-

люб къарагъандыла кеслерини мындан ары джолларын энди ачыкълай тургъан, **колониалы унугъуудан кѣб болмай азатланган джаш къраллада**. Ол къралланы белгили кзуллукучулары СССР-ни келечилерине хорламлы социализмни биринчи къралыны кърал кзуралышда 60-джыллыкъ сынамын бирикдирген проектден кеслерине кѣб хайыр табарыкъларын айтхандыла. Африканы, Азияны, Латин Американы кѣб къралыны басмасы проектге комментарийле бериб тургъанды. Аны бла биргелей, айырыб айтсакъ, Совет къралны проектде кѣргюзюлген джетишимлери социализмге джол салгъан халкъланы барына да кѣллендирген юлгю болгъанлары чертилгенди. (*Аплодисментле*).

СССР-ни джангы Конституциясыны проектине уллу эс бѣлгендиле **капиталны къралларыны урунганлары, неден да алгъа аланы авангардлары—коммунист эмда ишчи партияла**. Компартияланы басмасы кесини окъучуларын проектни магъанасы бла толу танышдыргъанды, аны терен сюзгенди эмда аны магъанасына уллу багъа бергенди. Бу документни уллу магъанасын, бюгюнню ёсюмлю социализмни кѣргюзгенин, ол кесини аллында къаллай борчла салгъанын ангылатханын чертедиле кърнаш партияла. Демократлы ёсюмню джолунда Совет Союз алгъа бек уллу атлам этгенди: совет халкъ Марксны, Энгельсни, Ленинни уллу идеяларыны тюзлюгюн практикада бегитгенди, СССР-ни Конституциясыны проектинде окъургъа, сагъыш этерге эмда ёчеширге бай материал барды — капиталист дунядагъы коммунистлени айтханлары ма былайды. Октябрны къралыны джангы Конституциясы урунганланы ишлери ючюн тюзлюк кюрешиулеринде алагъа уллу болушлукъду.

Бютеулей айтсакъ, джолдашла, бизни Конституциябызны проектине бютеу дуняны урунганларындан

келген таукел откликле, ала тамам сейирсиниб эмда учунуб таза джюрекден этген джакълыкъ бизни джю-регибизни совет халкъны джетишимлерине къууандырады, аны уллу интернационал магъанасын кёзге бютюн да ачыкъ кёргюзюрге болушады. (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

СССР-ни Конституциясыны проскиине эс бёлмей къоялмагъандыла **буржуй басма да, капиталист дуняда кёбчюлюк информацияны башха мадарлары да.** Аланы бир къауумлары документни магъанасыны юсюнден танг керти хапар бергендиле.

Бир къауум запад газет СССР-ни джангы Баш Закону Совет Союзда демократияны мындан ары ёсери-гин кёргюзеди, гражданланы эмда джамагъат организа-цияланы эркинликлери кенгерлигин, аланы бютеу къралны политикасына хайырларыны тийгени ёсе баргъанын кёргюзеди. Американ «Балтимор сан» тюз ангы-латханды проектни совет гражданлагъа «запад кон-ституцияланы къайсысындан да толу эркинликле берге-нин: урунургъа, солургъа, усталыкъ сайларгъа, социал джаны бла, мекам бла баджарылыргъа, билим алыргъа, хакъсыз медицина болушлукъ табаргъа эркинликленни».

Капиталист къралланы кърал, политика деятеллери бла басмасы Конституцияны тыш политиканы юсюнден башында Совет Союз кърал-право формада кесини ра-хатлыкъны ишине эмда халкъланы арасында иш джю-рютюуге тырмашханын бегитгенине мюкюл боладыла. Ингилиз газет «Файнэншл таймс» Конституцияны про-ектине «историялы документ» дегенди. Западгерман «Зюддойче цайтунг» проектни «керти да уллу магъана-сы» болгъанын чертгенди.

Бизни Конституциябызны сюзюу керти кенг халкъла арасы масштаб алгъанында, империалист пропаганда-ны къураучула къайгъыгъа ачыкъ киргендиле. Июнну

13-де огъуна западгерман «Генеральанцайгер» «Запад бусагъатда джангы Совет Конституцияны проектине асыры аслам эс бёлгенин» джаратмагъанын ачыкъ билдиргенди.

Совет кърал джашагъан джылланы ичинде биз минг кере кърюб бошагъан зат джангыдан къайтарылды: империалист пропаганданы джорукъларыны кёзге кърюннген бир сураты. Неди анга бизни уллу джигит историясы болгъан къралыбыз, джарыкъ эмда кёб тюрлю культурасы, дунняда эм мийик окъуу дараджасы, кёб миллетлери бла халкъларыны кючлю эмда шох творчество джашаулары болгъан къралыбыз! «Психология къазауатны» усталарына ол затла бары да керек тюлдюле. Аланы джангыз бир муратлары барды: адамланы акъылларына социализмни аслам къатыла баргъанына тыйгъыч салыу, не мадар бла да аны кърюб болмазча, анга ышанмазча этиу. Былайдан биягъы шаблон фатауала, бетсиз джалгъанчылыкъ эмда Совет Союзну юсюнден бурдурмай алдау чыгъадыла. Алай этгенле адамланы Совет Союздан аз хапарлары болгъанына, оюмсуз окъуучулагъа, тынгылаучулагъа, къараучулагъа таянадыла. Джангы Совет Конституцияны юсюнден тюз хапар берирни орнуна аны магъанасын къатышдырыу, кем этиу, мадар болса уа, аны баш джорукъларыны юсюнден джукъ да айтмай кьоюу деген адетле чыгъадыла андан.

Совет гражданланы эркинликлерини, баш бошлукъларыны эмда борчларыны юсюнден джорукълагъа бютюн да кючлю чабыуулла этиледиле.

Ол затны, айхай да, кесини логикасы барды, адамны эркинликлерини юсюнден «къайгъырыуну» темасын арт кёзюуде капиталист дуняны келечилери социализмни къралларына къаршчы идеология ишлеринде баш джолгъа санаб алгъандыла. Алай а Совет Конституцияны

критиклери былайда табсыз болумгъа тюшгендиле. Бизни Конституцияны проектинде бир заманда эмда бир джерде болмагъанча кенг, ачыкъ эмда толу кѣргюзюлгендиле гражданланы социал-экономика эмда политика эркинликлери бла баш бошлукълары, аны кибики ол эркинликлени джашауда бардырыуу кесгин гарантиялары, — ол затдан ала джанлаяллыкъ тюлдюле.

Ёсюмлю социализмни ол кертти джетншимлеринне къаршчы не затны салалсынла капиталист мизамланы апологетлери? Бусагъатда империалист джамагъат уруниганланы кѣбчюлюгюне берген эркинликле бла азатлыкъла кертисинде къаллайдыла?

Онда бла миллионланы ишсизликке «эркинликлерими»? Неда ауругъанланы кемсиз багъа тѣленнген врач болушлукъсуз кечинирге «эркинликлерими»? Неда гитче миллетлени урунуу бла билим алыуда, турмуш бла политика джашауда сыныкълыкъ халда бырнак этилирге «эркинликлерими»? Неда къуралышхан залим аманлыкъчылыкъны аллында кетмезлик къоркъууда джашай, басма, кино, телевидение бла радио джаш тѣлюню кесимчилик, къатылыкъ эмда зорлукъ халиде юретирге не да этиб кюрешгенлерин кѣрюб туругъа «эркинликлерими»?

Капитализмни пропагандистлери бла идеологлары ол социал аурууланы социализм эртде къоратханын джашыралмайдыла. Ол себебден ала башха амал сайлагъандыла. Ала бютеу къаугъаны бизни Конституциябызны проектинде граждан эркинликле бла баш бошлукъланы хайырландырыу джамагъат бла къралны излемлеринне, адамланы эркинликлеринне заран келтирмезге керекди, аны кибики эркинликле бла баш бошлукъланы хайырландырыу кесини граждан борчларын баджарыудан айырылмайды, деген оюмларына къаршчы ачхандыла.

СССР-ни Конституциясыны проектине кёре, гражданны эркинликлери социалист джамагъат бла къралгъа къраршчы хайырландырылмазгъа керекдиле,—«алай демеклик, совет гражданланы бир деб бир эркинликлери джокъду», — деб джазады, сёз ючюн, австриячы газет «Зальцбургер фольксблат». Ма, кёрдюгюзю!

Италиячы «Коррьере делла сера» газетге уа проектин СССР-ни гражданлары Конституцияны, совет законланы сакъларгъа борчлудула, социалист джашауну джоружъларын сыйлы кёрюрге борчлудула, деген сёзлери таб кёрюнмейдиле. «Ол тыйгъычла бары да, — деб джазады итальян монополияланы органы, — граждан эркинликлени джашауда бардырыуну, бизде ангылашыннганыча алыб кърарасакъ, джокъгъа джыядыла...» Сора, СССР-де граждан эркинликлени джашауда бардырыу законланы бузууда баджарылыргъа керекди!

Башхача айтсакъ, бизни класс джауларыбызны кёллерине келген бла, СССР-ни гражданларына, баям, джап-джангыз бир «эркинлик» берирге керек эди — империализмге къууанчха Совет къралгъа къраршчы, социалист къралышха къраршчы кюрешиюну эркинлигин. Алай а бизни Конституциябызны аллай «критиклерин» сокъурандырыргъа керек болабыз: ала этген муратны совет халкъ бир заманда да унарыкъ тюлдю! (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Бизни «критиклерибиз» быллай бир затны ангыламагъанча этедиле — Конституцияны проектинде аланы кёллерин хош этмеген оюмла эм магъаналы халкъла арасы документлеге келишедиле. Эслерине салайыкъ: адамны эркинликлерини юсюнден БМО алгъан Бютеулю декларацияда «Хар адамны джамагъатны аллында борчлары бардыла, къуру ол джамагъатда аны эркин эмда толу ёсюмю баджарылыргъа боллукъду», деб ачыкъ айтылады. Аны кирик гражданланы эркинликле-

ри бла азатлыкъларын да джашауда бардырыу «демократиялы джамагъатда башхаланы эркинликлери бла азатлыкъларына толу мюкюл болуу бла аланы сыйлы кёрюню, аны кибик адебни, джамагъат мизамны эмда бютеулей джашауну тюзлюк излемлерин баджарыуну» излейди, деб айтылады.

Демократиялы джамагъат джашауну бютеу дуния мюкюл этген принципи алайды. Джюйюсхан критикле, джангы Совет Конституцияны сизни эки бетли кёлюгюзю бузгъан джорукъларында андан башха зат джокъду.

Буржуй комментаторланы кёбюсю проектде совет джамагъатны джашауунда КПСС-ни магъанасыны юсюнден айтылгъанны да бек джаратмайды. Ала бир ауздан хахай салыб кычырадыла «Коммунист партияны диктатурасын салыу», «партияны къралдан онглулугъу», «партия эмда кърал органланы кърккыуулу чалышыулары», «партия бла къралны ортасында башхалыкъланы кърутуу» деб.

Былайда не айтыргъа боллукъду? Ол чабыуулну чурумлары ангылашынадыла. Коммунист партия совет халкыны авангардыды, халкыны эм ангылы, эм алчы, саулай да халкдан айырылмазлыкъ кесегиди. (*Кёбге баргъан аплодисментле*). Халкыны излемлеринден башха, партияны бир тукъум бир излеми джокъду. Партия бла халкыны бир-бирине къраршы салыргъа кюрешюу, «партияны диктатурасыны» юсюнден джаншау, айтыб къраргъа, джюрекни адамны къралгъан организминне къраршы салыргъа кюрешгенча бир дыгаласды. (*Аплодисментле*).

Башында айтханымча, Коммунист партия СССР-ни Конституциясыны чеклеринде ишлейди. Алай а буржуй критикле ол затны кёрюрге суюмзайдиле. Ала партияны совет джамагъатда магъанасын кем этерге кюсайдиле,

нек десенг, ала бизни къралыбызны бютеулей, бизни социалист къралышыбызны бютеулей кърарысуз этерге, бизни коммунист нюзюрлерибизни джукълатыргъа излейдиле. Насыбха, алай этерге аланы къраларындан келлик тюлдю. (*Аплодисментле*). Совет адамла коммунизми ишлеуню кыйындан кыйын эмда джууаблы борчларын баджара баргъанларына кёре Коммунист партияны магъанасы да ёсе барлыкды. Ол зат а социалист демократияны кысхартыу тюлдю, аны бютюн да терен ёсюмлю этюдю—бизни партияны Программасында айтылгъаныча.

Дагъыда бир зат. Бизни джангы Конституцияны запад критиклерини бир къаууму анга «солдан» чабыуул этерге кюрешеди, проектни авторлары коммунизме къралны къруругъуну юсюнден марксист окъуну кереклисича тутмайдыла, деген оюмлагъа кетеди. Италиян «Мессаджеро» тыхсыб айтханига кёре, Совет Конституция «къралны къруругъуну» юсюнден коммунист принципни сёзсюз кери быргъагъанды, «къралны ролюн жаматат организацияла кеслерини боюнларына алыргъа керек эдиле». «Совет кърал кърурукъ тюлдю, кърургъа да суймейди», — деб тарыгъады «Нью-Йорк таймс». «Кърал кърурукъду деген шартланы бири да джокъду», — деб кыйтарады аны ызындан лондончу «Таймс».

Айхай да, капитализмни идеологларыны социалист къралны марксист-ленинчи окъуугъа кёре ёсеригине кыйгъыргъанлары джюрекни эритирчады. Алай а, тюзю, аланы кыйналгъанлары бошунагъады. Ёсюм тамам марксизмни классиклери кёргюзтген джол бла эмда бизни партияны баш документлеринде белгиленнгенича барады.

Буржуй лагерде бизни критиклерибиз (ала бла бирге, ачыкъ айтсакъ, халкъла арасы ишчи кързгъалыуну

ичинде да бир кѣауум джолдашла) баш затны кѣрмей-
диле неда кѣрюрге сѣймейдиле — бизни кѣрал эмда
джамагѣат ѣсюмбюзню диалектикасын. Ол неди де-
сенг, социалист кѣрал ѣсе эмда игилене баргѣанына кѣ-
ре, миллионла бла адамла властны органларыны иши-
не, халкъ контрольгѣа, производствогѣа башчылыкѣ
этну бла хазнаны юлешинуге, социал эмда культура по-
литикагѣа, тюз сюд этнуге тириден тирн кѣошула бара-
дыла. Айтыргѣа, социалист демократияны ѣсгенине кѣ-
ре, бизни кѣраллыгѣыбыз да коммунист джамагѣат са-
моуправленнеге кѣче барады. Кертиди, ол иш узакѣ-
узун заманны ишиди, алай а джанлаусуз баргѣанлай ту-
рады. Биз да ийпанабыз: Совет Союзну джангы Консти-
туциясы коммунизм ишлеуню ол магѣаналы муратына
иги кѣуллукѣ этерикди. (*Кѣбге баргѣан аплодисментле*).

III.

Джолдашла! Джангы Конституцияны атына ѣсюмлю
социалист джамагѣатны джашаууну Закону деб тюз
атагѣандыла. Ма аллай джамагѣат кѣуралгѣанды Со-
вет Союзда. Тамам ма аллай—ѣсюмлю, бишген соци-
алист джамагѣат социалист шохлукѣну бир кѣауум
кѣалгѣан кѣралында да джетимшли кѣуралыб бара-
ды. Аны баш шартларын, коммунист формацияны кѣу-
ралыууну историялы процессинде аны орнун иги ангы-
лауну магѣанасы уллуду.

Эсигизге салайым, Совет властны ал джылларында
огѣуна Ленин, келлик заманига эс бѣлюб кѣарай, пер-
спективада «хазыр», «толу», «ѣсюмлю» социализмни,
социалист кѣуралышны муратыны юсюнден айтыб,
джазыб да тургѣанды.

Энди ол муратха джетгенбиз. Совет Союзну, аны
ызы бла кѣарнаш кѣралланы да сынамы кѣргюзген бла,
социализмни тамалларын кѣурау, алай демеклик, дже-

гиучю классланы кърорату, халкъ мюлкню бютеу секторларында джамагъат иеликни бегитну алкъын коммунизмге тюзюнлей кѣчюб башларгъа мадар бермейди. Хорлагъан социализм ёсюмню-бишиуню дагъыда бир белгили дараджаларындан ётерге керекди, джап-джангыз ёсюмлю социалист джамагъат береде мадар коммунизм ишлеб башларгъа. Энди биз билгеннге кѣре уа, социализмни ёсдюрюу, игилендириу аны тамалларын салыудан тынч, андан кем джууаблыгъы болгъан иш тюлдю.

Бизни къралда социализмни ёсюмюню бююннгю кѣзюуюню аны ал кѣзюуюнден башхалыгъын ариу кѣргюзген талай сан барды.

1936 джылны саулай да джыллыкъ джамагъат продуктасын чыгъарыр ючюн, 1977 джылны болумунда бир айдан аз заман керек болады. Андан бери озгъан заманны ичинде материал производствону санагъатларында урунууну фондла бла баджарылгъаны 14 кереге ёсгенди, промышленностда урунууну энергия бла баджарылгъаны — хазна къалмай 8 кереге, эл мюлкде — 15 кереден асламгъа ёсгенди.

Техника болуб къалмай, аны джюрютген адамла да киши танымазча тюрленнгендиле. Энди баш эмда орта (толу эмда толмагъан) окъууу болгъан ишчиле 73,2 процентни тутадыла, къыркъ джылны мындан алда уа 8 процентден кем эдиле. Ол заманны ичинде баш эмда орта усталыкъ окъууу болгъан специалистле промышленностда 34 кереге, эл мюлкде 47 кереге кѣб болгъандыла.

Совет адамланы джашау болумлары да тамырындан башха тюрлю болгъанды. Къуру эки юлгю келтирейик. 1936 джыл биз бютеу площади 14,9 миллион квадрат метр болгъан юй мекамны хайырлануугъа берген эдик, 1977 джыл 110 миллион квадрат метрден ар-

тыкъ берилликди. 1936 джыл хайырланыуну джамагъат фондларындан тѣлеуле хар адам башына 21 сом болгъан эдиле эсе, быйыл 382 сом боллукъдула.

Кесигиз кѣргенден, башхалыкъ уллуду. Алай а хар нени да санла бла кѣргюзюб барыргъа кыйынды. Алай масштаблы материал эмда культура прогресс шахарда бла элде урунуу бла джашауну, къол бла эмда акъыл бла ишлеуде болумну бир-бирине танг джууукълашдыргъанды. Совет адамланы джангы тѣлюлери социализмде ѳсгендиле эмда юреннгендиле, аланы социалист ангылары къуралгъанды.

Ма аллай ишлени итогунда бизни эркинлигибиз барды былай айтыргъа: энди СССР-де ѳсюмлю социализм ишленнгенди, ол джангы джамагъатны ѳсюмюню къаллай кѣзюуюдю десенг, джамагъат иш джюрютюулени бютеу барысын социализмни ич болумуна тыйыншлы коллективист халда джарашдыруу бошала баргъан кѣзюудю. Былайдан чыгъадыла социализмни законларын джашауда бардырыргъа кенг джолну ачылгъаны, джамагъат джашауну къайсы санагъатында да аны онглулукъларын кѣргюзюрге мадарла. Былайдан чыгъадыла социалист системаны бирлиги бла таблыгъы, аны политика тутхучлудугъу, тайышмазлыкъ ич бирлиги. (*Аплодисментле*). Былайдан чыгъадыла бютеу классла бла социал къауумланы, бютеу миллетле бла халкъланы джууукълашыб барыулары, бизде адамланы историялы джангы социал эмда интернационал бирлигини — совет халкъны къуралуу. (*Аплодисментле*). Былайдан чыгъадыла джангы, социалист культураны, джангы, социалист джашауну тюрсюнюню бегитилгени. (*Аплодисментле*).

Сѣз джокъду, кючлю эмда алчы индустриягъа, онглу, кючлю механизмленинген эл мюлкге таяннган джамагъат саналыргъа боллукъду аллай ѳсюмлю социалист

джамагъатха. Аллай болум джамагъат ёсюмню баш эмда керти пюзюрюне адамланы кѣб тюрлю излемлерин толудан толу баджарыуну салыргъа мадар береди. Бизни къралны болумунда ёсюмлю социализмге тыйыншлы материал-техника базаны къурауну борчун джангы къуралышны тамаллары салыннгандан сора баджарыргъа керек болгъанды. Эшта, къарыусуз педа орта ёсюмлю экономикасы болгъан, социализмни джолуна тюшген башха къраллагъа да алай этерге керек боллукъ болур.

Социалист революция хорлагъан кѣзюуге мийик ёсюмлю иш къоратыучу кючлери болгъан къраллада болум башха тюрлю боллукъду. Алай а алада да ёсюмлю социализмни ишлеуню, бютеу джамагъат джашауну социалист халда къурау, аны ичинде халкъ мюлкню планын салыу бла анга башчылыкъ этиуню кыйын илмусун билну, адамланы социалист ангыда юретну дегенча, ауур борчларын баджарыргъа керек боллукъду.

Къысхача айтыргъа, социализмни ишлей тургъан къралланы энчи болумлары не тюрлю болса да, кеси тамалында аны игилендириуню кѣзюую, бишген, ёсюмлю социалист джамагъатны кѣзюую социал тюрлениулени амалсыз керекли звеносуча чыгъарыкъдыла, капитализмден коммунизмге кѣчууню узун джолу боллукъдула. Аны бла биргелей ёсюмлю социализмни къолундан келликин барын да ангылау бла хайырландырыу коммунизмни ишлеуге да кѣчюудю. Келлик заман бусагъат заманын чеклеринден тышында тюлдю. Келлик заман бюгюннгю кюнню — социалист кюнню, борчларын баджара, биз хаман тамблагъы кюннге — коммунист кюннге — кириб барабыз. *(Аплодисментле)*.

Социалист джамагъат иш джюрютюулени толу хорлагъанларыпы бир итогу, бизни сынамыбыз кѣргюзген бла, пролетарнатны диктатурасыны къралыны хаман

бютеухалкъ къралгъа бурула баргъаныды. Бююн Совет Союз Октябрда туугъан къралны ёсюмюню законлу этапыды, ёсюмлю социализмге тыйыншлы этапды. Ол себебден кърал органланы борчлары да, аланы структуралары, ишлери, иш джорукълары да джамагъатны ёсюмюне келиширге керекдиле.

СССР-ни джангы Конституциясы аллай келишиуню да баджарады. Аны бегите, партиябызны эмда халкъыбызны уллу муратларына къралны джууукълашдыргъан энтда бир уллу иш этилди, деб айтыргъа боллукъбуз. *(Къызыу, кёбге баргъан аплодисментле).*

Джолдашла! Тамам джыйырма джылны мындан алда, бююн, октябры 4-де, адам улуну космосха биринчи атламы этилген эди. Аны юсюнден совет адамланы акъыллары эмда къоллары бла ишленнген, Джерни адам ишлеген спутниги билдирген эди. *(Аплодисментле).*

Совет властны тангы джангы атхан сагъатда Владимир Ильич Ленин кюсеген, «илмуну, пролетариатны эмда техниканы келечилерини союзу» не затны этерге къолундан келлигин бютеу дуния кёрдю. Ол союз бизни къралда социализмни ишлеуню практикасында танытды кесин, ёсюмлю социализмни алапат ишлерини магъаналы кёзлеуе болду.

Совет джамагъатны Коммунист партияны тегерегинде бириккен бютеу класслары бла социал къауумларыны, бютеу миллетлери бла халкъларыны, бютеу тёлелерини бирликлери къаллай деменгили эмда бек болгъанын Конституцияны проектин сюзюу энтда бир кере кёрюздю. *(Кёбге баргъан аплодисментле).*

Шахар бла элли миллионла эмда миллионла бла урунганлары джангы Баш Законну сёзлери, ишлери бла да джакъладыла. Ала проектни хар тизгинин энчи

практика ишлери бла, кеслерини урунган коллективлери ишлери бла тенгleshдириб кёрдюле. Ала боюнларына онглу социалист борчла алдыла, планлагъа тюзетиуле къошдула, производствону хайырлылыгъын эмда ишни агъачлылыгъын ёсдюрюую джангы резервлерин табдыла, кеслерини джангы Конституцияларына уллу урунуу джигитликле бла тубедиле. Къысхача айтыргъа, бизни халкъыбыз энтда бир кере кёргюздю социалист Ата джуртуну толу иеси болгъанын. Сый эмда махтау джигит совет халкъгъа — коммунизмни ишлеучюге! *(Къызыу аплодисментле).*

Депутат джолдашла, Баш Совет СССР-ни Конституциясыны проектин сюзюб, аны къабыл этеригине, алай бла совет халкъны коммунизмни ишлеуню джангы кючлю саууту бла сауутландырлыгъына ийнанмакълыкъны билдирирге эркинлик беригиз! *(Къызыу, кёбге баргъан аплодисментле. Бары ёрге турадыла).*

РЕДАКЦИОН КОМИССИЯНЫ ИШИНИ ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН БИЛДИРИУ.

1977 джыл 7 октябрь

Джолдашла!

СССР-ни Баш Советини эки палатасында да СССР-ни Конституциясыны проектин сюзюу бошалды. Урунганланы къайсы къауумуну да келечилери, бютеу союз эмда автоном республикаланы кёбюсюню келечилери болуб 92 депутат сёлешди.

Сизни бегимигиз бла къуралган Редакцион комиссия сёлешген депутатланы эмда кеслерини кёллерине келгенни джазыб берген депутатланы Конституцияны проектин исси джакълагъанларын уллу разылыкъ бла чертеди. Миллионла бла сайлаучуланы муратларын ачыкълай, ала аны къабыл этерге кереклисин ачыкъ эмда таукел билдирди. (Аплодисментле). Барган кесгин сюзюню баш итогу болду ол.

Аны бла биргелей талай депутат бир къауум тюзетнуу бла къошакъ да берди. Ол къошакъланы кесгин тинтиб, Редакцион комиссия аланы кёбюсюн эсге алыргъа тыйыншы кёргенди. Алай этюдун бизни Конституциябызгъа сынгар хайыр келликиди.

Айтыргъа, депутат Постников В. Д. — Подмосковьен келген къурч эритиучю — Конституцияда граждандланы энчи мюлклеринде болургъа боллукъ тюрюю.

тюрлю рысхыны тизиб кѣргюзюу бла жъалмай, энчи мюлкню тамалын урунуудан тюшген хайырла къурагъанларын чертерге керек болгъанын айтханды. Биз акъыл этгенден, ол тюз оюмду. Ол зат социализмде энчи мюлкню болуму бла къайдап чыкыгъанына бизни принципли кѣзден къарауубузну кѣргюзеди. Социализмде бютеу халкъны эмда хар адамны джашау болумун ёсдюрген кѣзлеу джамагъатха хайырлы урунууду.

Депутатла Меунаргия В. Г. — Грузиядан механизатор, Прокофьев И. Я. — Ленинграддан вальцовщик, кеслерини сѣзлеринде Конституциягъа Совет къралны новаторлукъну, урунуугъа творчестволу кѣз бла къарауу джакълагъанын, аны халкъ мюлкге изобретениеле бла рационализаторлукъ оюмланы сингдириуню къурагъанын джазаргъа кереклисин айтхандыла. Биз барыбыз да ангылайбыз урунуугъа творчестволу кѣз бла къарауу эмда кѣбчюлюкню техника творчивосуну къралны экономикасын ёсдюрюуде, аны кибик адамланы коммунист ангыда ёсдюрюуде уллу магъаналарын. Ол себебден аллай оюмланы къабыл этерге боллукъду. Ол муратда 14 эмда 47 статьялагъа тыйыншлы къошакъла этиледиле.

Депутат Ломако П. Ф. — джылтырауукъ металлургияны министри — Конституцияда быллай затны кѣргюзюрге тыйыншлыгъа санайды: Совет кърал экономикагъа башчылыкъ этиуню формалары бла джорукъларын тохтаусуз игилендиргенин. Аны кибик депутат Галкин Д. П.—Магнитогорскеде металлургия комбинатны директору — бизни экономкабыз къуру хозрасчетну, хайыр алыу бла кеси багъасын учуз этиуню себебинден ёсгени бла къалмай, дагъыда башха экономика мадарла бла кызыныулары себебинден да ёсгенин чертерге тыйыншлысын айтханды.

Бу оюмла партияны экономика стратегиясыны ма-

гъанасын тюз кѣргюзедиле. Ол стратегия производство-ну хайырлылыгы бла ишни агъачлылыгын ёсдюрюу-ну тутады. Аллай оюмлары Конституцияда тергеуге алыргъа боллукъду.

Депутат Гиталов А. В. — Кировоград областдан трактор бригаданы бригадири — Конституцияда ачыкъ эмда кесгин джазыб, колхозлары, джер бла хайырлан-ганлары башхаларыча, джерни файдалы джорютюрге, анга аяулу къараргъа, аны битим бериюн ёсдюрюге борчлу болгъанларын кѣргюзюрге тыйыншысын айт-ханды. Мени акъылым бла, махтаулу украин мюргеу-чюню бу оюмун джакъларгъа керекди. Джер бизни эм багъалы хазнабызды, алай а аны уста хайырландырыр-гъа керекди. Урунган адамгъа джер анады, джалкъау-гъа уа ёге анады, деб айтылады.

Совет тиширыулары комитетини председатели депу-тат Николаева-Терешкова В. В. бла Ивановода къумач сокъгъан фабриканы директору депутат Пухова З. П. да бек магъаналы затны айтхандыла. Ала 35 статьягъа гитче сабийлери болгъан аналары иш заманларын къыс-харта барыргъа, деген сѣзлени джазылырларын излей-диле. Биз ангылагъан бла, бу оюмну къабыл этерге бол-лукъду. Ол партия бла Совет къралны, тыйыншы бо-лумла чыкъгъанларына кѣре, урунган тиширыуну, ана-лыкъ этген эмда сабийлени ёсдюрген, юй тутхан тиши-рыуну болумун иги эте барыуну юсюнден муратлары-на тыйыншы келеди.

Редакцион комиссияны акъылы бла, дагъыда депу-тат М. К. Андриевскийни — Полтава областда интер-нат-школну директоруну — 42-чи статьяны кесгилеуню юсюнден айтханын къабыл этерге боллукъду. Анга са-бий къыйынны унамау сабийлени саулулкъларын сакъ-лар муратдан чыгъады, алай а ол бизни эм магъаналы борчубуз болгъан эмда алайлай къалгъан урунууда

окъутуу бла юретиуну чыртда кери этмейди, деген оюмну къошады.

Депутатла Чаковский А. Б. бла Гамзатов Р. Г. совет гражданланы культураны джетишимлери бла хайырланыргъа эркинликлерин эмда творчество эркинликлерин бираз кенг ачыкъларгъа кереклисин билдиргендиле кеслерини сёзлеринде. Джазыучула ол эркинликни **телевидение бла радиону, китаб чыгъаруу ишни эмда периодика басманы, аны кибик хакъсыз библиотекалары санын, артыкъ да бек литератураны ёсдюрюу бла баджарылгъанын кёргюзюрге дейдиле. Аллай тюзетиуле тюзча кёрюнедиле.**

Къазахстандан устаз депутат Амантаева М. Т. айтхан да ол затха келишеди. Ол тин байлыкъланы совет адамлары адеб-намыс эмда эстетика джаны бла ёсдюрюуде хайырландырылыргъа кереклилерин айтады. Ол оюмлары Конституциягъа къошуу къралны культура бла урунганланы коммунист ангыда юретиу санагъатлада борчлары толуракъ кёргюзюудю.

Редакцион комиссияны акъылы бла, депутатла Романов Г. В. бла Лушневский К. И. — Белоруссияда райисполкомну председателини — Конституциягъа халкъ депутатлары Советлери эмда ала къурагъан органла кеслерини ишлерини, алгъан бегимлерини **юсунден халкъны заман-заманы бла хапарлы этерге керекдиле, деген оюмларын къабыл этерге керекди. Ол оюм Советлени ишлеринде бек магъаналы джорукъну чертерикди. Ленинни сёзлери бла айтсакъ, Советле «хар кимге да ачыкъ, нени да халкъны кёз аллында этиучю властдыла»¹.**

Депутат Горбачев М. С. — партияны Ставрополь крайкомуну биринчи секретары — СССР-ни Баш Сове-

¹ В. И. Л е н и н. Чыгъармаларыны толу дж., 12 т., 319 бет.

тнини эмда аны палаталарыны комиссияларыны башха кърал эмда джамагъат органла бла иш джюрютюле-рин толуракъ къргюзюрге, комиссияла берген рекоменда-цияланы джашауда бардыруну джоругъун кесгини-рек ачыкъларгъа кереклисин айтады. Ол мурат бла 125-чи статьяда **СССР-ни Баш Советини эмда аны палата-ларыны комиссияларыны рекомендацияларына кърал эмда джамагъат органлада, учреждениеле бла органи-зациялада амалсыз къралыргъа керекди, деб къраргъа боллукъ эди.**

СССР-ни Конституциясыны проектине Баш Советде къралгъан сагъатда депутатла берген баш оюмланы юсюнден Редакцион комиссияны кърлюпе келгени ма бу-ду, джолдашла. Комиссия проектни текстин, ол тюзет-тиулени барын да кършуб, сизге къраргъа бергенди.

Мени акъылым бла, энди СССР-ни Баш Совети биз-ни къралны джангы Баш Законун бегитиуню башларгъа боллукъду. *(Кърбге баргъан аплодисментле).*

ТАМАМЛАУ СЁЗ.

1977 джыл 7 октябрь

Депутат джолдаша!

Совет халкъны муратын толтура, аны аманатын баджара, СССР-ни Баш Совети Совет Социалист Республиканы Союзуну джангы Конституциясын къабыл этди. (*Аплодисментле*). Дунияда биринчи бютеухалкъ социалист къралны Баш Закону бегитилди. (*Аплодисментле*). Бизни коммунизмге барыуубузда джангы исторпалы чек — ёсюмлю социалист джамагъатны ишлеу — Конституция бла бегитилди. (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Кетерле джылла, онджыллыкъла, алай а октябрны бу кюню халкъны эсинде халкъ властны ленинчи принциплерини керти хорламына ачыкъ шагъатлыкъ болгъанлай къаллыкъды. (*Аплодисментле*). Бизни джамагъат коммунизмни джолу бла не къадар арыдан-ары барса, социалист демократияны джангы Конституцияда кёргюзюлген уллу творчеству кючлери — халкъны властыны, халкъны излемлери ючюн къуралгъан властны кючлери — ол къадар толуга ачыла барлыкъдыла. (*Аплодисментле*).

КПСС-ни Ара Комитети эмда СССР-ни Баш Советини Президиуму мурат этген бла, Совет Союзу джангы Конституциясын кѳабыл этиуну кюнюн бизни кѳралда совет халкѳны джашауунда эм онглу ишлени бирини кюнуча белгилерге тѳыйыншлыды. Ол себебден октябрыны 7-син Конституцияны кюнѳ деген бютеухалкѳ байрам этиуну юсунден Законну проекти сизге кѳаралыргѳа берилгенди. (Аплодисментле).

Энди, Конституция бегитилгенинде, иш этиб чыгѳа-рылгѳан Законда аны джашауда бардыруну мизамын кесгин белгилерге керекди. Законну проекти сизге кѳаралыргѳа берилгенди. Анда айтылгѳанына кѳре, Конституция кюнѳне киргинчи чыкѳгѳан закон актла бары да кеслериини кюнчлерин сакѳлайдыла, нек десенг, СССР-ни джангы Конституциясына кѳаршчы келмейдиле.

Аны бла биргелей, джангы Конституцияны оюмларын тергеуге ала, СССР-ни тогѳузунчу кере сайланган Баш Советини эркинликлерин созаргѳа, аны кибики кѳрал властны джангы Конституциягѳа дери сайланган республикан эмда тѳбеннги органларыны эркинликлерини болджалларын анга кѳре тюрлендирирге тѳыйыншлысы белгиленеди.

СССР-ни Баш Советини Президиумуна эмда СССР-ни Министрлерини Советине Конституцияны текстине кѳре тѳыйыншлы закон актланы джарашдырыргѳа, халкѳ депутатланы Советлерине, министерствола бла ведомстволагѳа, башха кѳрал эмда джамагѳат органланы башчыларына СССР-ни Конституциясыны проектини бютеу халкѳ сюзген кѳзюуде ол органланы ишлери бла байламлы берилген оюмла бла эсгертиулени сюзерге, аланы джашауда бардыруну мадарларын этерге борч салынныгѳы белгиленеди.

Бу Законну алгѳанлай, алай демеклик, бюгюнден

башлаб, Конституция кючюне кириб, джашаб, ишлеб башлайды. (*Кёбге баргъан, къаты аплодисментле*).

Алай демеклик неди?

Алай демеклик, аны хар статьясы, хар оюму бютеу кърал органланы, бютеу башчылыкъ этген адамланы, бютеу совет гражданланы хар кюндеги джашауларына хар къайда да толусу бла кирирге керекди. Биз Конституцияны алай бош субайлыкъгъа деб чыгъармагъанбыз, ол бютеу кесини бёлюмлери бла бирге толтурулургъа керекди, толгъан да этерикди. Ол социалист демократияны мындан ары да ёсдюрюу бла терен этиуню кючлю мадары болургъа керекди, болгъан да этерикди. (*Аплодисментле*).

Биз барыбыз да, джолдашла, джангы Конституцияны сюзюу иш кеси къаллай уллу творчество башламны, урунуу эмда политика тириликни чыгъаргъанын кёргенбиз. Энди ол тирилик сууумазча, мындан ары да ёсерча, гражданланы кеслерини бютеухалкъ къралларыны ишлерине къошулуулары кесгин формалы эмда кенгден кенг болурча этерге керекди. Джамагъатны оноун этерге къошулургъа урунганла Конституция берген мадарланы алай бош табхан бла къалмай, анга ала джашауда, кертиси бла да къошулурча къайгъыны этгенди партия, мындан ары да этерикди.

Урунганлагъа кенг социалист эркинликлери бла праволарын джашауда бардырыуда не къадар болушлукъ бсиррге юретгенди коммунистлени уллу Ленин. Ол ленинчи осиятны партия эсде тутады, джашаугъа таймаздан сингдире барады.

Биз СССР-ни гражданлары кеслерини праволары бла эркинликлерин, аланы джашауда бардырыуну джоллары бла джорукъларын иги билселе, ол праволары бла эркинликлерин коммунизмни ишлеуню излемле-

ри ючюн хайырландыра билселе, кеслерини граждан борчларын халал толтуруу бла ол затланы юзюлмезден байламлыклары ачык ангыласала излейбиз. Ол ишге себеб болуу, хар гражданда мийик политика культураны кюурауга болушуу партия, крал, джамагъат организацияланы магъаналы борчларыды. Ала урунганланы коммунизмде, коммунист ангыда ёсдюрюуге джууаблыдыла. (Аплодисментле).

Конституцияны джашауга киргени андан сора да закон чыгъаруу ишлени уллу программасын толтурууну излейди. Мен алгын айтханымча, анга талай зат киреди — талай джангы закон акты хазырлау. Аланы чыгъарылырга кереклиси Конституцияда кёргюзтюлгенди неда аны магъанасында ангылашынады. Ала Баш Советни Регламенти, сайлаулары юсюнден Закон, гражданлыкны, халкыла арасы договорла этиуню, толтурууну эмда бузууну джорукларыны юсюнден законла, дагыда талай башха затны юсюнден актладыла. Аланы проектлерин Баш Советни Президиумунда эмда палаталаны таймаздан ишлеген комиссияларында хазырларыкдыла.

Башчылык этиу органлары юсюнден закон чыгъарууну ёсдюрюу джаны бла да кёб ишлерге керек боллукду. СССР-ни Министрлерини Советини юсюнден Закон дегенча магъаналы акты джарашдырырга керек боллукду. Экономикага башчылык этиуню джорукларын игилендириуню, онглу крал, санагъатла арасы эмда территориялы проблемаланы комплексли халда джарашдырыуну, халк мюлкню бирчарак санагъатларына башчылык этиуню системасын кюурауну юсюнден бизни партияны XXV съездини оноулары закон джоруклада кылай иги кёргюзтюрге боллугуну бютеулей сагъышын этерге керекди.

Конституцияны кѡабыл этилгени бусагъатдагъы закон чыгъарыугъа талай тюрленну бла кѡошакъ киргизирге керекли этеди. Ол иш белгили заманны излерикиди, алай а аны созаргъа керек тюлдю. Былайда да, джолдашла, Конституцияны джангы проектин сюзюу баргъан сагъатда урунганла берген кѡб кесгин оюмну эмда излемни хайырландырыгъа тыйыншлыды.

Сѡз ючюн, мекам хакъындан закон чыгъарыуну союз Тамаллары эмда республикан мекам кодекслени чыгъарыуну юсюнден, урунуу коллективлени эркинликлерин норматив актлада бегитиуню юсюнден, ата-аналаны сабийлени ѳсдюрюу бла окъутууда борчларыны юсюнден, дагъыда башха оюмланы эсге алыргъа тыйыншлыды.

Закон чыгъарыуну игилендириу, айхай да, союз законла чыгъарыу бла кѡалмай, республикан законла чыгъарыугъа да кѡатыллыкъды. Ол ишни тамалы союз эмда автоном республикаланы джангы Конституциялары боллукъдула, аланы проектлерин хазырлау бусагъатда огъуна бара турады.

Совет адамланы социал-политика эмда урунуу тирликлерини ѳсгени, бизни закон чыгъарыу ишибизни мындан ары ѳсдюрюу бла джангыртыу властны бютеу органларына джангы эмда онглу излемле саладыла. Бизни бютеу кърал органларыбызны — ара эмда тѳбенни органланы, бютеу министерствола бла ведомстволаны, учрежденнеле бла организацияланы — иш халилери бла джорукъларын танг игилендирирге кереклиси былайдан чыгъады.

Аны бла биргелей айырыб аслам эс бѳльорге керекди кърал аппаратны хар чыгыны, кърал аппаратны хар кѡуллукъчусуну джууаблылыгъы бла башламын ѳсдю-

рюуге, план, финанс эмда бютеу кърал мизамны бек къаты сакълаугъа, урунганланы творчестволу башламларына, аланы кереклилерине эмда къайгыларына джан аурутуб къараугъа.

Бизни Конституциябызны бютеу магъанасы, хар харифи, халкъны кёбчюлюгюню историялы творчесвосун не джаны бла да джакълаб, тохтаусуз ёсдююр къайгыны тутадыла. Халкъны творчестволу тирилигини ёсюю социалист демократияны ёсюю бла юзюлмезден байламлыды. Анга шагъатлыкъ этген затланы бири бу кюнледе Баш Советни сессиясына заводланы, фабрикаланы, къурулушланы, колхозланы коллективлеринден джангы урунуу хорламланы юсюнден келген кёб тукъум рапортладыла. Кеслерини джангы Конституцияларын джакълауда ол зат урунганланы эм тутхучлу сёзлериди. Бешджыллыкъны алчыларына сый эмда махтау! (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Эм ахырында, джолдашла, джангы Конституцияны джашаугъа киргени бизни ленинчи партиябызны — совет джамагъатны башчылыкъ этген эмда джол кёргюзген кючюню—джууаблылыкъын бютюн да бек ёсдюреди. (*Аплодисментле*). Партияны ол ролуну Конституцияда алай бегитилгени аны членлерине чыртда артыкъ эркинликле бермейди. Аны къой эсенг, ол зат алагъа бютюн да улуу борчла салады. Совет коммунистле, къайда урунсала да, хар заманда аны эсде тутарыкъларына КПСС-ни Ара Комитетини, бютеу партиябызны атындан бизни ийнандырыргъа эркинлик беригиз, депутат джолдашла. (*Кёбге баргъан аплодисментле*).

Октябрны джолунда бютеу алтмышджыллыкъ ёсюмбюзюню сынамы бизни кючюбюз партия бла халкъны бузулмазлыкъ бирликлеринде болгъанын бегитеди. (*Кёбге баргъан аплодисментле*). Ол зат социалист де-

мократияшы, бизни бютсу хорламларыбызны мындан ары да джашнатыуну кёзлеуюдю. (Аплодисментле). Ол коммунизмни толун хорларыгыны гарантиясыды. (Кёбге баргъан аплодисментле). Келгиз ол уллу бирликни мындан да бек бегитирге, терен этерге къолдан келгенни этейик! (Кёбге баргъан, къаты аплодисментле. Бары да ёрге турадыла).

БАШЛАРЫ

СОВЕТ СОЦИАЛИСТ РЕСПУБЛИКАЛАНЫ СОЮЗУНУ КОН- СТИТУЦИЯСЫНЫ (Баш Законуну) ПРОЕКТИНИ ЭМДА АНЫ БЮТЕУХАЛҚЪ СЮЗЮНЮ ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН СССР-ни тоғъузунчу сайланган Баш Советини кёзюсюз джыйылган джетинчи сессиясында 1977 джыл 4 октябрда доклад	3
РЕДАКЦИОН КОМИССИЯНЫ ИШИНИ ИТОГЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН 1977 джыл 7 октябрда БИЛДИРИУ	33
1977 джыл 7 октябрда ТАМАМЛАУ СЕЗ	38

Леонид Ильич
БРЕЖНЕВ

О ПРОЕКТЕ
КОНСТИТУЦИИ
(ОСНОВНОГО ЗАКОНА)
СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

*Доклад
и выступления
на внеочередной седьмой сессии
Верховного Совета СССР
девятого созыва
4 и 7 октября
1977 года*

На карачаевском языке

Ответственные за выпуск:
Лайпанов Р. С.-Б., Блимготов М. Х.

Сдано в набор 31-X-1977 г.
Подписано в печать 2-XII-1977 г.
Формат 84x108¹/₃₂. Бумага типогр. № 1.
Физ. п. л. 1,5. Усл. п. л. 2,52. Уч-изд. л. 1,72.
Тираж 1200 экз. Заказ № 4799.
Цена 4 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского
книжного издательства,
Черкесск, пл. Кирова,
Дом печати.

Карачаево-Черкесская
областная типография,
Черкесск, Первомайская, 47.

Брежнев Л. И.

Б 87

О проекте Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик и итогах его всенародного обсуждения. Доклад и выступления на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 4 и 7 октября 1977 г. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 1977.

48 с.

34 С (карач.)

Б 10202
М 159 (03)—77 без объявл